

نقش مناسک و شریعت دینی در ایجاد معنویت

مهدی یارمحمدی^۱، محمد جعفری^۲

چکیده: پیدایش عرفان‌های نوظهور در دنیای مدرن سبب شده است که اندیشمندان دینی نگاهی دوباره به میراث معنوی خویش داشته باشند. ایشان موظفند ضمن نقد عرفان‌های نوظهور و بیان نقایص و انحرافات آن، به شکل ایجابی نیز معنویت اصیل دینی را ترویج کنند. نویسنده این سطور با شیوه تحلیلی توصیفی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای در تلاش بوده تا با واکاوی مناسک مذهبی و رصد عناصر و مؤلفه‌های اصلی تأثیر گذار آنها در ایجاد معنویت، برتری مناسک شریعتی اسلام بر سایر مکاتب معنوی را به اثبات رساند. توجه به نیت، ریخت‌مندی، زمان‌مندی، رمزوارگی، و... برخی از وجوه معنویت افراط و تفریط و... نسبت به مناسک سایر مکاتب و معنویت برآمده از آنها برتری دارد.

واژگان کلیدی: معنویت، شریعت، مناسک، تعبد، معنویت‌های نوظهور، اعمال عبادی.

* تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۱۵

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۲۰

۱. دانشجوی دکتری کلام اسلامی دانشگاه قم.

۲. دانشیار موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) (نویسنده مسئول). mjafari125@yahoo.com

مقدمه

تفکر مدرنیسم - که آدمیان را به اسارت خویش گرفته است - علاوه بر اندیشه‌ورزی در حوزه مسائل اجتماعی، ساحت فردی انسان را نیز مدیریت کرده و برای تأمین نیازهای معنوی او با وام گرفتن از همه مکاتب معنوی و تلفیق آن‌ها با یکدیگر جنبش‌های نوپدید معنوی را پایه گذاری کرده است. در این مکاتب معنوی، با تمرکز بر وجوهی که به نوعی انسان را به امری فرامادی توجه داده و از مقام کثرت خارج و به وحدت سوق می‌دهند، معنویت‌ی ناپایدار را برای او به ارمغان می‌آورند.

ملاحظه مناسک شریعتی اسلام و تأمل در وجوه معنویت‌زای آن سبب تصدیق این انگاره خواهد شد که یکی از مهم‌ترین وجوهی که در جعل مناسک به جد بدان توجه شده، وجه معنویت‌آفرین آنها بوده است. در این نوشتار با نگاهی کلان و درجه دو به مناسک شریعتی برخی از این وجوه کشف و رابطه آنها در فرایند تولید معنویت تبیین می‌گردد.

گرچه مقاله « بررسی تأثیر مناسک اسلامی بر فرایند معنویت‌یابی دینی » گام نخست در تبیین این وجوه به شمار می‌رود اما نویسنده این سطور به تکمیل و تعمیق این

وجوه اقدام کرده است و با برشماری وجوهی، برتری مناسک شریعتی اسلام نسبت به سایر مکاتب معنوی را به اثبات رسانده است. بنابراین در این نوشتار به این سوال اساسی پاسخ خواهیم داد که وجه برتری مناسک شریعتی اسلام در فرایند ایجاد معنویت نسبت به مناسک سایر مکاتب معنوی غیردینی چیست. برای پاسخ به این سؤال پس از مفهوم‌شناسی دو کلید واژه معنویت و مناسک، وجوه معنویت‌زای مناسک شریعتی اسلام ذکر و سپس جهات برتری این مناسک در فرایند معنویت‌آفرینی نسبت به سایر مکاتب معنوی بیان می‌شود.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. معنویت

واژه معنویت برگردان واژه spirituality است. این واژه به لحاظ لغوی از واژه spirit مشتق شده است. از نگاه فرهنگ‌های لغت انگلیسی خاستگاه واژه spirit انگلیسی میانه است که از واژه لاتین spiritus به معنای تنفس اخذ شده که خود به معنای دم و نفس است. دم ابتدایی‌ترین موضوع برای حیات آدمی است شاید از این همین جهت است که هنگام برشمردن معانی واژه breath به

جان و روان نیز برمی خوریم.

فرهنگ های لغت انگلیسی عموماً واژه spirituality را به گونه یا کیفیت خاصی از بودن و هستی تفسیر کرده اند که در تقابل با بخش فیزیکی زندگی با احساسات عمیق غالباً مذهبی یا روح و جان آدمی مرتبط است.

واژه ی معنویت در زبان فارسی و عربی بر گرفته از معنوی و واژه معنوی برگرفته از کلمه «معنی» است. به لحاظ واژه شناسی کلمه معنی مصدر میمی و مفاد آن مقصود و مراد است. با اضافه شدن یای نسبت به «معنی» واژه معنوی ساخته می شود. این کلمه هنگامی که به صورت مصدر جعلی قالب ریزی شود، واژه معنویت پدید می آید. بدین روی برای کاوش در مفاد واژه معنویت باید به تحقیق در مورد ریشه آن یعنی معنوی و اصل آن یعنی ماده معنی پرداخت.

واژه «معنی» به معنای مقصود و مراد است که در برابر لفظ قرار دارد. این کلمه در معانی دیگری از جمله: «حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی، و روحانی» نیز به کار می رود. به همین وزن واژه معنوی در مقابل مادی، صوری و ظاهری و به معنای حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق و باطنی و آن چه فقط به

وسیله قلب شناخته می گردد استفاده می شود.

واژه معنویت در لغت فارسی و عربی، بر خلاف مفهوم غربی در «روح» ریشه ندارد و البته با توجه به این که مقوله معنا بی ارتباط با روح نیست، به صورت غیر مستقیم، معنویت با «روحانیت» نسبت پیدا می نماید. حاصل آنکه در هر دو فرهنگ اسلامی و غربی معنویت لزوماً با امری فرامادی پیوند خورده است و بدون اعتقاد به جنبه غیرمادی انسان و جهان نمی توان دم از معنا و معنویت زد.

حاصل آنکه معنویت در اصطلاح و در این نوشتار به مثابه معنایی مشترک، نوعی بودن، تحقق یا وضعیتی وجودی در انسان است که به سبب باور، توجه و ارتباط با بعد فرامادی انسان و جهان در وی حاصل می شود. در واقع باور، توجه و ارتباط با بعد فرامادی انسان و جهان سبب خواهد شد که وجود انسان به گونه ای خاص متحول شود و در حالت و وضعیتی قرار گیرد که در اصطلاح معنویت نام دارد. ارتباط با خدای متعال و سامان یافتن زندگی انسان بر اثر این ارتباط است. در نگاهی فلسفی و وجود شناسانه انسان دارای مراتبی باطنی است که در اثر ارتباط با مبدأ عالم به جانب آن میل کرده و مرتبه

او بالا می رود. این ارتباط و ثمرات حاصل از آن، معنویت نام دارد. اعمال انسان حالات و کمالاتی را در نفس وی ایجاد می کنند که خود سبب تحصیل مقامات باطنی انسان است. در نتیجه مدارج باطنی انسان حاصل حالات و کمالات نفسانی اوست و حالات و کمالات نفسانی انسان نیز توسط اعمال و افعال انسان شکل می گیرد. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۱۱) از آنچه گفته شد به راحتی می توان به این نتیجه رسید که معنویت، حقیقتی وجودی در باطن انسان است که در اثر قرب الهی برای انسان حاصل می شود. لذا ایمان به خدا سرسلسله همه معنویات است (مرتضی مطهری، ۱۳۷۸، ج ۸، ص ۳۱۲) و هر چیزی که با ذات احدیت پیوند خاص پیدا کند، واجد جنبه ای از معنویت خواهد بود.

۲-۱. مناسک

کلمه مناسک به لحاظ اشتقاقی از کلمه نسک برآمده است. این اصل واژگانی به معنای عملی است که در برنامه عبادی برای تقرب به خدا در نظر گرفته شده است. آنچه سبب تمایز این واژه از کلماتی چون عبادت، طاعت و تقرب می شود آن است که در عبادت جهت خضوع و تذلل در برابر

مولی، در اطاعت جهت فرمانبرداری از دستورات و در تقرب هر گونه نزدیکی از هر جهتی اخذ شده است اما نسک به عملی گفته می شود که در جهت فرمانبرداری و عبادت مقرر شده است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ذیل ماده نسک).

مراد از مناسک در نوشته حاضر مجموعه اعمالی است که در هر یک مکاتب معنوی برای وصول به معنویت سامان یافته است. پر واضح است که این اعمال در دین اسلام به طور خاص برای تقرب به خدا جعل شده اند.

۲. ابعاد موثر مناسک در ایجاد معنویت

پس از مشخص شدن مفهوم معنویت و مناسک باید وجوه خاصی که در مناسک شریعتی اسلام وجود دارد و سبب شکل گیری معنویت در آدمی می شوند را بیان کنیم. در این بخش از نوشتار به تفصیل این ویژگی ها را برمی شمیریم.

۲-۱. توجه به نیت

توجه به حسن فاعلی در کنار حسن فعلی از مشخصه های اعمال شریعتی دین اسلام است. به بخشی از مناسک دینی که جز با نیت الهی پذیرفته نمی شود، اعمال تعبدی گفته می شود. در بخش دیگر مناسک نیز که منوط به نیت نیستند، نیت الهی عمل را

برجسته و ارزشمند می‌سازد. نقش نیت، روی‌گردانی و قطع توجه از غیر خدا است. به میزانی که این انقطاع قوی‌تر باشد، عبادت ارزشمندتر و معنویت بیشتری در جان آدمی پدید می‌آورد (علیپور، ۱۳۹۲، ص ۱۱). در فرهنگ روایی اسلام، نیت مؤمن از عمل او برتر است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۴) و جان عمل که همان نیت است از طرفی با عمل گره خورده و از جانب دیگر مرتبط با عامل است و از او جدا نخواهد شد. «عمل واقعی است که از جان آدم جدا نیست و ممکن نیست که عمل را بالا برند و جان آدم و آن حقیقتی که منشأ این عمل است در زمین باشد. اگر عمل بالا می‌رود، عامل هم بالا می‌رود» (جوادی آملی، ۱۳۷۶، ص ۳۶) با این تحلیل می‌توان به این نتیجه رسید که نیت نقش اساسی در شکل‌گیری عمل دارد و عمل مقرون با نیت الهی، جان انسان را الهی کرده و انسان را به همراه خود وارد وادی معنا می‌سازد.

در فرایند حصول مدارج باطنی، اعمال انسان نقشی کلیدی را بازی می‌کنند و سبب شکل‌گیری آنها می‌شوند. با تحلیل پیش‌گفته نسبت به رابطه میان نیت و عمل نیز آشکار شد که خود اعمال در گروی نیت است. بنابراین ارتباطی مستقیم، میان

معنویت و نیت برقرار است.

۲-۲. ریخت مندی

مناسک شریعتی اسلام همه مدوّن، منظم و دارای شرایط و حدودی خاص و تبیین شده‌اند که ما از این حالت به ریخت‌مندی تعبیر می‌کنیم. نماز دارای ساختار خاصی است که با تکبیره‌الاحرام آغاز و با سلام به پایان می‌رسد. در حال نماز باید با طهارت به سمت قبله ایستاد و از انجام کارهای منافی با نماز چون خوردن و آشامیدن اجتناب کرد. در لباس، بدن و مکان نمازگزار شرایط خاصی لحاظ شده است. این فریضه در چند نوبت و در زمان‌هایی معین ادا می‌شود. روزه، حج، زکات، خمس و سایر مناسک شریعتی نیز اینگونه‌اند و هر یک دارای احکام و شرایط مخصوص خود هستند.

ریخت خاص مناسک شریعتی اسلام سبب ایجاد برنامه‌ای منسجم و همگانی برای سلوک در مسیر معنویت است. همگان تکلیف خود را می‌دانند و مسیر قرب الهی و وصول به منبع معنا را به وضوح می‌شناسند. بنابراین راه عالم معنا روشن، و تردید و دودلی برای سالک بی‌معناست.

۲-۳. شکل ظاهری مناسک

شکل ظاهری مناسک و حالات مختلف ترسیم شده برای انسان هنگام انجام

مناسک شریعتی، خود سبب ایجاد حالت معنوی و قدم گذاشتن در وادی معنا است؛ از آن جا که میان جسم و روح آدمی ارتباطی تنگاتنگ و تأثیر و تأثر متقابل وجود دارد، حالات جسمانی انسان سبب به وجود آمدن حالات خاص روحانی خواهد شد. بدین روی شکل ظاهری هر یک از مناسک شریعتی سبب ایجاد حالت خاصی در جان آدمی می‌شود. شکل خاص مناسکی شریعتی چون نماز، گواه بر این ادعاست. ایستادن به سمت قبله که به نوعی توجه به خداست، خم شدن به حالت تعظیم در رکوع و به خاک افتادن در سجده و اعتراف به بندگی و عبودیت در تشهد و بلند کردن دستان به سمت آسمان و خواهش از خداوند مهربان، سبب ارتقای مدارج باطنی انسان و مسانخت با عالم معنا می‌شود. در کنگره عظیم حج نیز با ورود به احرام و خارج شدن از لباس دنیایی، حرام شدن مظاهر دنیا گرایی و قرار گرفتن در حرم امن الهی، برخورد با عظمت اعجاب‌آور کعبه، بی‌قراری در سعی صفا و مروه، حضور با معرفت در عرفات و مناجات با خدا در منا سیری عمیقاً معنوی را در انسان شکل می‌دهد. یکی دیگر از ثمرات برخورداری از نمود بیرونی در

مناسک این است که همگان می‌توانند با انجام دادن شکل ظاهری مناسک به نوعی عبادت را تجربه کنند (علی‌پور، ۱۳۹۲، ص ۱۳) و بهره‌ای هرچند اندک و ظاهری از عبادت داشته باشند تا با پرورش همین بهره‌ی ظاهری به تدریج به عبادتی در خور دست یابند. این ویژگی در مناسک مکاتبی که صرفاً به مراقبه ذهنی بدون هیچ حالت بیرونی اقدام می‌کنند، مفقود است.

۴-۲. زمان مندی

زمان نقشی خاص را در تحقق اکثر مناسک شرعی ایفا می‌کند. زمان مندی مناسک شریعتی از جهات مختلفی قابل بررسی است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۴-۲-۱. ویژگی خاص برخی زمان‌ها

بسیاری از مناسک لزوماً باید در محدوده‌ی زمانی خاص صورت پذیرند. در مواردی نیز انجام مناسک در زمان‌های خاص فضیلت بیشتری دارد. این بدین معناست که برخی از زمان‌ها از ویژگی خاصی در فراهم کردن قرب الهی و رسیدن به معنویت برخوردارند که سبب شده است انجام مناسک شریعتی در آنها متعین یا افضل باشد. ماه مبارک رمضان و ساعات شبانه روز، خود واجد ویژگی خاصی در وصول انسان به حالات معنوی است. هنگام ظهر

درهای آسمان و بهشت باز می شود و دعای بنده به اجابت می رسد (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص ۵۷۵).

بنابراین سرّ زمان مندی برخی مناسک شریعتی حصول معنویت مضاعف در آن زمان، نزول رحمت الهی یا آمادگی بندگان برای انجام عبادت در آن ساعت خاص است (فرقانی، ۱۳۸۴، ص ۴۰).

۲-۴-۲. توزیع عبادت در طول زمان

زمان مندی مناسک، باعث توزیع مناسک در طول ساعات شبانه روز و ایام سال است. این ویژگی سبب می شود تا انسان معنوی همواره مرتبط با مناسک شریعتی بوده و اتصال او با منبع معنا برقرار باشد. برخی از مناسک چون نماز باید همواره مورد اهتمام سالک باشد. وی موظف است در سال یک ماه را روزه بدارد و در طول عمر خویش حداقل یک بار حج بگذارد. گذشته از واجبات، مناسک مستحبی شریعت نیز از جایگاه خاصی برخوردار است. یک سالک به تناسب حال معنوی خویش می تواند نوافل روزانه را به جای آورد؛ در ماه سه روز خاص را روزه بدارد و گاه نیز در خانه ی خدا معتکف گردد. از این منظر می توان گفت که توزیع مناسک در طول زمان انسان را همواره دل بسته به منبع معنا و در حال رشد مستمر معنوی نگاه می دارد.

۳-۴-۲. مداومت بر عمل در طول زمان

یکی دیگر از ثمرات زمان مندی مناسک شریعتی ایجاد مداومت بر اعمال است. تکرار و مداومت بر عمل یکی از راه های شناخته شده برای تربیت روح آدمی و حرکت به سمت تعالی معنوی است. در این شیوه، نفس آدمی با تکرار و مداومت بر عمل در طول زمان، با حالات حاصل شده توسط آن عمل انس می گیرد و به تدریج حالات تبدیل به ملکه و ملکه تبدیل به مدارج باطنی انسان می گردد.

این شیوه در میان مکاتب معنوی نوظهور نیز به چشم می خورد. در مکتب اکنکار مؤثرترین راه برای ایجاد عشق را تکرار کلمه اومّ است. اساتید اک پیروان مکتب خویش را به مداومت بر این ذکر توصیه می کنند. در دین اسلام نیز محبوب ترین عمل نزد خداوند عملی است که بنده بر آن مداومت داشته است، گرچه اندک باشد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۲).

۱-۴-۴. ایجاد هم زمانی در مناسک

اختصاص زمانی خاص برای هر یک از مناسک شریعتی سبب می گردد تا در آن زمان عموم اهل ایمان به آن عبادت مشغول بوده، علاوه بر ایجاد فضای خاص معنوی در جامعه ایمانی، زمینه روانی انجام عمل نیز محقق شود و سالک با میل و اشتیاق بیشتری در آن فضا به انجام مناسک

شریعتی پردازد. فضای ایجاد شده در زمان انجام عبادت، کلاس جمعی برای انسان سازی و فراهم کننده زمینه عبادت برای همگان خواهد بود. در واقع توجه به زمان مناسک، توجه به بعد جمعی آن است که در ادامه به آن می پردازیم.

۵-۲. توجه به بعد جمعی مناسک

در بسیاری از مناسک شریعتی عمل به مناسک به صورت جمعی مورد توصیه شرع مقدس است. برخی از مناسک نیز جز به صورت جمعی انجام نمی گیرد. شکل جمعی مناسک حداقل از جنبه های زیر در ایجاد معنویت مؤثر است:

۱-۵-۲. ایجاد جنبه تبلیغی

انجام مناسک شریعتی به صورت جمعی یکی از مؤثرترین شیوه های تبلیغی برای افزایش گستره و عمق دین در فضای عمومی جامعه اسلامی است. انجام جمعی مناسک شریعتی باعث علنی شدن عبادت خداوند در جامعه دینی است؛ چه، اگر همه مناسک به صورت فردی انجام می گرفت دیگر نمودی عملی از اسلام و توحید و اخلاص در سطح جامعه دیده نمی شد. حاصل اظهار جمعی مناسک از طرفی موجب پابندی منافق و سهل انگار نسبت به ظواهر دینی و از طرف دیگر یاری بر انجام کارهای نیک و تقوی و دوری از

گناهان است (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۰۲). بدین روی اگر مناسک به صورت جمعی انجام گیرند جلوه عبادت فراگیر شده و همگان تشویق به انجام مناسک می شوند. در نتیجه انجام عبادت آسان و ترک آن و پرداختن به معصیت دشوار می گردد و زمینه حصول معنویت را فراهم و موانع آن را مرتفع می سازد.

۲-۵-۲. معنویت مضاعف در جماعت

در تلقی روایات، قرب و ثواب حاصل از مناسک شریعتی به صورت جمعی بسیار فراتر از انجام انفرادی مناسک است. در روایت معروفی از پیامبر مکرم اسلام (ص) نمازهای روزانه به صورت جماعت به عنوان دو هدیه الهی به ساحت آن حضرت مطرح شده اند که به هیچ پیامبری قبل از ایشان تعلق نگرفته است (شعیری، بی تا، ص ۷۶ و ۷۷). در روایتی دیگر پیامبر اسلام (ص) فرمودند: همانا هرکس در طلب جماعت به سمت مسجد گام بردارد به ازای هر قدمی که برمی دارد هزار حسنه به او تعلق می گیرد و به همین میزان درجه بالا می رود (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۱۷). دقت در مفاد این دست روایات ما را به این نکته کلیدی رهنمون می شود که عبادت جمعی به طور فزاینده و تضایفی

موجب حصول ثواب و ارتقای مدارج باطنی انسان است. مثلاً افزایش مضاعف ثواب جماعت به حسب افزایش عدد افراد حاضر در جماعت مطابق با قاعده تصاعد هندسی است (لطیفی، ۱۳۸۳، ص ۱۶۵). چه، نفس جماعت و حرکت به سمت جماعت محل توجه خاص خداوند است: فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، خطبه ۱۲۷) و توجه خاص حضرت حق به افراد حاضر در جماعت موجب افزایش معنویت حاکم بر جماعت و تعالی معنوی افراد است. برخی از اندیشمندان معاصر معتقدند «اگر انسان به وظایف و اسرار جماعت قیام کند، رغم آنف شیطان را به طوری می‌کند که در هیچ عبادتی نمی‌کند و در اجتماع مؤمنین و قلوب مجتمعه‌ی آنها، که دست غیب الهی با آن است، فوایدی است روحی و معنوی که در کمتر عملی اتفاق افتد» (خمینی، ۱۳۷۸، ص ۳۲). بنابراین توجه به بعد جمعی مناسک علاوه بر جنبه تبلیغی سبب هم‌افزایی و تعالی معنوی افراد است.

۲-۶. رمزارگی

یکی دیگر از ابعاد نهفته در بسیاری از اعمال شریعتی که توجه به آن نقش بسزایی در حرکت به سمت معنویت دارد رمزارگی است. ظاهر مناسک شریعتی با قالب، و باطن آنها با قلب ادراک می‌شود (جوادی

آملی، ۱۳۷۱، ص ۲۱). رمزارگی به این معناست که در ورای صورت ظاهری عمل، معنایی نهفته و مرتبط با ظاهر عمل وجود دارد. توجه به این معانی هنگام انجام عمل شریعتی، آدمی را بیشتر به سمت هدف طراحی شده برای آن عمل خاص یا باطن آن سیر می‌دهد. بنابر این هرچه توجه انسان به این رموز بیشتر باشد معنویت بیشتری عائد فرد می‌شود (مروتی و یعقوبی، ۱۳۹۲، ص ۱۵) در روایتی از امام رضا (ع) سرّ وضو گرفتن و شستن دست و صورت و مسح سر و دو پا، ملاقات با خداوند و ملائکه با اعضای پاک ترسیم شده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۵۶). بنابراین اگر کسی صورت و دستها را با این نیت بشوید که خدایا برای اطاعت امر تو صورتم را از هر گناه شستم تا با چهره‌ای پاک با تو ملاقات کنم و به خاک بیافتم، به سرّ وضو پی برده و مطابق با روایت مذکور با فرشتگان خدا ملاقات و در نتیجه معنویتی مضاعف را تجربه خواهد نمود.

رمزارگی منحصر به مناسک شریعتی اسلام نیست و سایر مکاتب معنوی نیز برای اشاره به امور معنوی از رموزی خاص چون اعضای بدن، اشیاء بی‌جان و پدیده‌های طبیعی بهره برده‌اند (برای نمونه

می توان به آیین رشامه (وضو) در صابنین اشاره کرد. (ر.ک: «رازهای آیین آب و عبادت»، ۱۳۸۹، ص ۱۸)؛ اما به جهت غیرعلمی، غیرعقلانی و گاه غیراخلاقی بودن این رموز فهم و پذیرش آنها و بالتبع توجه به مفهوم نهفته در آن عملی نمی شود (مروتی و یعقوبی، ۱۳۹۲، ص ۱۵).

۷-۲. توجه تام به خدا در برخی عبادات

از دیگر ابعاد موثر برخی مناسک شریعتی در ایجاد معنویت توجه خاص و تام برخی مناسک به حضرت حق است. این بدین معناست که برخی عبادات برای برقراری ارتباط خاص با خداوند طراحی شده‌اند. اصولاً توجه خاص به حضرت حق و خالص سازی عبادت برای ذات اقدس اله، جزء ذات عبادت است؛ اما این خلوص در برخی از عبادات نمایان تر و طرد شرک در برخی دیگر قوی تر و آشکارتر است. از جمله این عبادات حج است که توحید در آن تجسم یافته و از آغاز تا انجام نمونه‌ای برای توحید و طرد شرک به شمار می آید (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۹۸).

از دیگر فواید توجه به خدا و ذکر حضرت حق در مناسک شریعتی در دست گرفتن کنترل قوه خیال است. عبادت اگر به

همراه حضور قلب و توجه درونی به خدا باشد، تمرینی برای مطیع کردن قوه خیال خواهد بود. با حصول سرسپردگی از جانب قوه خیال انسان قادر خواهد بود قوه‌ای را که سبب محو او در اشیا و بازماندن از خدا می شود مطیع خود گرداند. با رفع مزاحمت قوه خیال و حصول حالت جمعی برای انسان، روح در اثر انجذاب به عالم قدس به کسب فیض و نور و معرفت می-پردازد (مرتضی مطهری، ۱۳۹۱، ص ۱۸). مطابق با روایات نماز آدمی به میزان حضور قلب او مقبول درگاه الهی است و مقداری که حضور قلب در آن فراهم نباشد گرچه مسقط تکلیف است؛ اما در فرایند کسب معنویت به میزان لازم اثرگذار نیست.

۸-۲. ارتقای دلبستگی به خدا

بدون شک برای رسیدن به هر دلبستگی از جمله دلبستگی به خدا باید فرایندی را طی کرد. در کنار معرفت خدا و داشتن تصویری درست از او که شرط اساسی رسیدن به دلبستگی و ایجاد رابطه‌ی عاطفی با اوست، تقرّب جوئی نیز در شکل گیری دلبستگی نقش آفرینی می کند. همانطور که کودک با رفتار تقرب جویانه‌ای چون لبخند زدن، گریستن و رفتن در آغوش مادر دلبستگی خویش با مادرش را ابراز می کند، در

بزرگسالی نیز تقرب جویی به خدا با رفتارهایی چون دعا و نیایش و سایر مناسک آیینی شکل می‌گیرد (شجاعی، ۱۳۸۳، ص ۸۰).

عمل به مناسک از دو جهت سبب تقرب جویی به خدا و ارتقای دلبستگی به اوست؛ جهت اول برآمده از اعتقاد انسان مؤمن به توجه و اراده خدا به مناسک شریعتی است. انسان مؤمن معتقد است انجام مناسک شریعتی محبوب خداست. بنابراین تعبداً به انجام این مناسک می‌پردازد. این نوع مواجهه با مناسک شریعتی، خود موجب تقرب به خداست. جهت دوم نفس مناسک شریعتی و قالبی است که خداوند حکیم برای تقرب بندگان طراحی کرده، می‌باشد. قالب مناسک شریعتی موجب تقرب به خدا و ایجاد و ارتقای دلبستگی به اوست.

ارتباط میان دلبستگی به خدا با ایجاد معنویت در انسان روشن است. هرچه وجود انسان ارتباط بیشتری با منبع معنا داشته باشد از معنویت بیشتری برخوردار است و وجود او تعلق بیشتری به عالم معنا پیدا می‌کند. بنابراین هر امری - نظیر مناسک شریعتی - که سبب ایجاد دلبستگی به خدا شود به طور مستقیم منجر به ایجاد معنویت خواهد شد.

۲-۹. مخالفت با هوای برای رسیدن به خدا

نزدیکی به خدا جز با دوری از خود امکان‌پذیر نیست. این بدین معناست که جمع بین خداخواهی و خودخواهی بی معناست. انسان برای رسیدن به خدا باید از هر آنچه غیر خدا است عبور کند. بزرگان عرفان و معنویت هم‌زبان با آیات و روایات، بزرگ‌ترین دشمن انسان در مسیر معنویت را نفس وی می‌دانند. بلین روی در هر مکتبی که در مناسک آن تربیت نفس انسانی و گذر از خود برای رسیدن به خدا مد نظر باشد، استعداد بیشتری برای وصول پیروان خویش به عالم معنا و معنویت دارد. در مقابل نیز هر مکتبی که به نوعی انسان را به پیروی از هوای نفس فراخواند، پیروان خویش را از وصول به عالم معنا بازداشته است.

یکی از وجوهی که در مناسک شریعتی اسلام به خصوص در امور عبادی چون روزه بدان توجه شده، مبارزه با هوای نفس است. عبادت به هر شکلی، متضمن مخالفت با خواهش‌های نفسانی است. آدمی به گاه عبادت، باید از خویشتن خویش گذر کرده و در برابر معبودی بزرگ تسلیم و خضوع خویش را به نمایش گذاشته و برای جلب رضایت وی، از خواسته‌های خویش چشم‌پوشی کند. مخالفت با هوای نفس در عبادت به قدری

پررنگ است که حتی برخی از اندیشمندان، عبادت را به مخالفت با هوای نفس برای بزرگداشت رب معنا کرده‌اند (التفتازانی، ۱۴۰۷، ص ۲۷).

مناسک شریعتی اسلام سرشار از مبارزه با نفس در جهات مختلف نفسانی است. خاصیت نماز دوری از تکبر و خودبزرگ بینی و مبارزه با این رذیله نفسانی است. «فَرَضَ اللَّهُ الْإِيمَانَ تَطْهِيراً مِنَ الشُّرْكِ وَالصَّلَاةَ تَنْزِيهاً عَنِ الْكِبَرِ» (ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۶۸). ایستادن در مقابل خدای قادر متعال با حضور قلب و درک عظمت رب، تعظیم کردن و خم شدن تا حدی که دست‌ها به زانو تکیه کند و افتادن به زمین و قراردادن بالاترین بخش بدن بر خاک و اظهار خشوع کامل در برابر حضرت حق جلوه‌هایی از مبارزه با تکبر و نفسانیت در نماز است. انسان روزه‌دار با خودداری از خوردن و آشامیدن و دوری از مبطلات روزه به مبارزه تنگاتنگی با خواهش‌های نفسانی خویش می‌پردازد. واجبات مالی چون زکات و خمس نیز از جهتی دیگر نفس سرکش را رام می‌کنند. گذشتن از مال، تمرینی دشوار برای دل کندن نفس از دنیا و توجه به عقبی و عالم معناست.

مطالعه در مناسک جنبش‌های نوپدید معنوی، این تصور را به تصدیق می‌رساند که روش حاکم در مناسک این عرفان‌های دنیاگرانه مبارزه با هوای نفس، بلکه فراهم آوردن اسباب نفسانیت و تئوریزه کردن آن در قالب اندیشه‌های صاحبان این مکاتب است. در مرام اوشو، مسائل جنسی به مناسک جنسی بدل شده‌اند. وی معتقد است برای رسیدن به خدا راهی به جز آزاد کردن انرژی درون از راه سکس افراطی وجود ندارد (اوشو، مراقبه هنر وجد و سرور، ص ۸۲ به نقل از کیانی، ۱۳۹۱، ص ۱۶۲ و ۱۶۳). در مکتب کوئلیو راه رسیدن به معنویت پیگیری رؤیاهاست. وی براین باور است که نه رضایت بنده در گرو رضایت خدا، که رضایت خدا در رضایت بنده‌ی او نهفته است: «از روح خودت بپرس که چه کار دوست دارد بکند. وقتی روح با رؤیاهلایت در توافق باشد، خدا خشنود است» (کوئلیو، ۱۳۸۷، ص ۱۴۸).

۳. جوه برتری مناسک شریعتی اسلام

۳-۱. وحیانی بودن مناسک

از ویژگی‌های منحصر به فرد مناسک اسلامی، وحیانی بودن این تعالیم است. وحیانی بودن مناسک دینی از طرفی موجب اطمینان خاطر سالک به اصالت و

راه‌گشایی مناسک است که خود سبب دلگرمی و گام نهادن در مسیر معنویت با آرامش خاطر است و از طرف دیگر، سبب ایجاد الزامی درونی برای التزام به احکام شرعی و یادگیری و عمل به آنهاست. این الزام حاصل تصدیق قلبی به حقانیت دین و بالتبع مناسک آن است. به بیان دیگر، وحيانی بودن تعالیم، در کنار لزوم پاسخگویی به خداوند در سرای آخرت، موجب نوعی الزام درونی برای عمل به شریعت و گام نهادن در مسیر معنویت است. این ویژگی، آغاز حرکت معنوی و گام نهادن در مسیر رشد و تعالی معنوی را تضمین می‌کند. در اسلام، همگان با رسیدن به رشد عقلی و جسمی، باید وارد وادی تکلیف شوند و نباید کسی از قافله معنویت عقب بماند (مروتی و یعقوبی، ۱۳۹۲، ص ۱۱).

در معنویت‌های بدیل، نه اطمینان خاطری به تعالیم معنوی وجود دارد و نه الزامی برای پایبندی به آن تعالیم در فرد معنوی شکل می‌گیرد و نه نقطه آغازی برای ورود حتمی به مناسک معنوی ترسیم شده است.

وجه دیگر وحيانی بودن مناسک، ابتدای مناسک بر واقع است. این بدان معناست که در مناسک شریعتی مبتنی بر

وحي راه‌های وصول به معنویت و روابط حاکم بین اعمال و صفات انسان و فرایند وصول انسان به معنویت، واقعی است. مثلاً توجه به بحث زمان در مناسک شریعتی مبتنی بر وحي نشان از آن دارد که واقعا برخی از زمان‌ها مانند ماه مبارک رمضان، اوقات نماز و سحرگاهان و برخی از مکان‌ها مانند مساجد و بقاع مقدس در رشد معنوی انسان موثرند و سبب ایجاد معنویت مضاعف در انسان خواهند شد.

۳-۲. جامعیت مناسک شریعتی

امتیاز و برتری مناسک شریعتی اسلام نسبت به سایر مکاتب معنوی جامعیت مناسک آن نسبت به دنیا و آخرت، ابعاد فردی و اجتماعی انسان، ظاهر و باطن آدمی و ابعاد مختلف معنوی وجود اوست. در ادامه به تفصیل به بررسی انواع جامعیت مناسک شریعتی می‌پردازیم.

۳-۲-۱. جامعیت در توجه به دنیا و آخرت

توجه به اثرات مناسک شریعتی در دو جهان فانی و باقی از دیگر ویژگی‌های انحصاری مناسک اسلام است. مناسک شریعتی اسلام واجد اثراتی این جهانی در دو بعد فردی و اجتماعی همچون آرامش، امید، رحمت، نزول نعمت، امنیت فردی و اجتماعی و ... است. اجرای کامل این مناسک در سطح فردی و اجتماعی، نه تنها در فرد معنویت آفرین است، بلکه فضای

عمومی جامعه نیز آکنده از عطر خدا و آماده برای سلوک به سمت او و کسب مدارج باطنی خواهد بود. انجام مناسک شریعتی به صورت جمعی حکایت از آن دارد که آن مکتب معنوی به بعد اجتماعی انسان نیز توجه دارد. این دست از مکاتب نسبت به سایر مکاتبی که صرفاً به فردیت انسان توجه دارند به لحاظ معنویت افزایی برتری دارند.

مناسک شریعتی اسلام به گونه‌ای تدوین شده‌اند که هم واجد کارکردهای این جهانی معنویت چون امید و آرامش‌اند و هم در جهان باقی، به واسطه‌ی مدارج باطنی حاصل شده در اثر عمل به آنها، انسان‌ها به سمت قرب الهی حرکت می‌کنند.

ناگفته نماند تنها مناسک شریعتی مبتنی بر وحی می‌توانند کارکردهایی در رابطه با جهان باقی داشته باشند؛ زیرا تنها در سایه وحی است که می‌توان به رابطه میان اعمال این جهانی انسان و اثرات این اعمال در جهان دیگر پی برد. بنابراین مکاتب مادی معنوی هیچ بهره‌ای از کارکردهای معنویت در جهان آخرت ندارند.

لازمه جامعیت مناسک شریعتی

اسلام نسبت به دنیا و آخرت این است که هیچ گاه مناسک شریعتی که واجد کارکردهای دنیوی معنویت‌اند، باعث اثرات سوء معنوی در عالم معنا و حتی مانع وصول به برخی کمالات و مدارج اخروی نمی‌شوند؛ چرا که شارع مقدس نگاهی جامع نسبت به دنیا و آخرت دارد. این ویژگی در سایر مکاتب معنوی وجود ندارد یعنی چه بسا مناسک معنوی، واجد کارکردهای دنیوی معنویت چون آرامش و امید و معنا بخشی به زندگی باشند؛ اما همین مناسک، سبب سقوط معنوی انسان در آخرت گردد.

۲-۳. جامعیت در توجه به دو بعد ظاهر و باطن انسان

از ویژگی‌های بارز مناسک شریعتی اسلام توجه به دو بعد ظاهر و باطن انسان است (رجبی، ۱۳۹۶، ص ۵۴). شریعت امری مرتبط با هر دو بعد انسان است. مناسک شریعتی به تناسب وجود جسمانی انسان احکام خاصی را دارند. همانطور که توجه به بعد روحانی انسان نیز، بخشی از مناسک را شکل می‌دهد. از نظر امام خمینی (ره) جمیع عبادات سرایت دادن ثنای حق جلّت عظمت است تا نشئه‌ی ملکیه بدن و چنانچه از برای عقل حظّی از معارف و ثنای ربوبیت است و از برای قلب

حظی است و از برای صدر حظی است از برای ملک بدن نیز حظی است که عبارتست از همین مناسک» (موسوی خمینی، بی تا، ص ۱۴).

برخی اندیشمندان نیز حکمت وجود بُعد ظاهری عبادات را، تکامل جسم به واسطه حرکات بدنی در عبادت می دانند. بر این اساس جسم نیز مانند سایر موجودات عالم به سوی حضرت حق در حرکت است (علیپور، ۱۳۹۲، ص ۱۳).

نباید فراموش کرد که میان ابعاد ظاهری مناسک با ابعاد باطنی آن ارتباطی وثیق وجود دارد. مثلاً در نماز، رکوع و سجود جسمانی در معنا مرتبط با خضوع و خشوع روحانی است و این حالت جسم، خود سبب ایجاد حالات روحانی می گردد. به برخی دیگر از مصادیق این نوع رابطه در عناوین پیشین چون ریخت‌مندی و رمزوارگی اشاره کردیم.

۳-۲-۳. جامعیت در توجه به ابعاد مختلف

معنوی انسان

برنامه مناسکی اسلام به گونه‌ای طراحی شده است که هر یک از مناسک به تربیت بعدی از ابعاد معنوی اسلام می‌پردازد. این بدین معناست که:

«شارع مقدس عبادات را از یک سنخ نگردانیده، بلکه مختلف جعل کرده، زیرا که به هریک از آنها ردیله‌ای از ردائل از مکلف زایل می‌گردد تا به

اشتغال به آنها تصفیه تمام عیار گردد. چنانچه صدقات حقوق مالیه و اداء آنها قطع میل کند از حطام دنیویه کما اینکه صوم قطع می‌کند انسان را از مشتهیات نفسانیه و صلوه نهی می‌کند از هر فحشا و منکری و هکذا سایر عبادات» (بهارى، ۱۳۶۴، ص ۴۸).

آنچه در خلال بحث در مورد ابعاد معنویت آفرین نماز در دوری از کبر و روزه در تحصیل تقوا و خمس و زکات در دل‌کندن از دنیا بدان اشاره شد، جامعیت مناسک شریعتی نسبت به ابعاد مختلف معنوی انسان را نشان می‌دهد.

۳-۳. دوری از افراط و تفریط در جعل مناسک

احکام شرعی به گونه‌ای جعل شده‌اند که در مجموع با انجام آن عمل، سالک به حداقل لازم از قرب دست یابد. اما در فرایند جعل مناسک به حداقل اکتفا نشده است؛ زیرا در اکتفا به حداقل خطر انجام نشدن اصل عمل وجود دارد؛ از طرفی شارع مقدس راه افراط را نیز پی نگرفته و به جعل حداکثری اقدام نکرده و عمل را در وادی صعوبت قرار نداده است بلکه با وجود اکتفا نکردن به حداقل، با دوری از افراط مکلف را مبتلا به عسر و حرج نمی‌کند. امام رضا (ع) در مورد فرایند تشریع نماز به این نکته اشاره دارند که اصل نماز یک رکعت بوده؛ اما چون خداوند می‌دانست بندگان آن یک رکعت را به صورت کامل و با حضور قلب انجام

نمی دهند یک رکعت دیگر به نماز اضافه شد. پیامبر مکرم اسلام (ص) نیز برای جبران نقص آن دو رکعت، دو رکعت دیگر به نماز افزودند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۰۷ و ۱۰۸).

۳-۴. معرفت افزایی در قبال دوری از معرفت

بیشترین دغدغه مکاتب معنوی جدید رساندن انسان معنوی به نوعی آرامش روانی و دورکردن ذهن او از رنج‌ها و گرفتاری‌های دنیایی است. این مکاتب برای رسیدن به این مقصود، آرامش تخریری با روی گردانی از واقعیت و فرار از حقیقت را به رهروان خود پیشنهاد می کنند. در برخی از این مکاتب برای تخلیه ذهن آدمی از انبوه مسائلی که روان او را در بر گرفته است، یکی از مراحل سلوکی سالکان را هرزه گویی دانسته اند. گاه نیز استفاده از مواد مخدر و داروهای روان گردان و شراب به عنوان راهکاری برای رسیدن به آرامش معنوی توصیه شده است (حسینیان حامد، ۱۳۹۳، ص ۵۲). رقص و پایکوبی تا رسیدن به حدّ جنون و از خود بیخود شدن نیز به عنوان روش دیگری برای کسب آرامش معرفی شده است (کیانی، ۱۳۹۱، صص ۱۶۴-۱۶۶).

در مقابل شریعت اسلامی هیچ گاه انسان را به امری که او را از معرفت و آگاهی دور کند، فرمان نمی دهد؛ بلکه با هر امری که به نوعی مانع معرفت انسان و زائل کننده عقل او باشد، مخالفت کرده است. عمل به شریعت اسلام نیز نه ملازم با ناآگاهی و از خود بیخود شدن و فرورفتن در خیالات و دوری از واقعیت، که خود همواره ملازم با آگاهی و مواجهه با حقایق عالم است. اصولاً عبادت لزوماً مقارن با معرفت است و عبادت بی معرفت امری بی معناست. علاوه بر اینکه نفس مناسک شریعتی اسلام - به خصوص نماز- مشتمل بر معرفت است.

نکته دیگری که نباید از آن غافل شد این مطلب است که عمل به شریعت، زمینه ساز آگاهی از معلومات دیگر است. مطابق با روایات اسلامی کسی که به آنچه می داند عمل کند، خداوند او را نسبت به آنچه نمی داند آگاه می سازد (مفید، ۱۴۱۳، ص ۱۰۷). یعنی عمل به شریعت اسلامی معرفت‌زا و دریچه‌ای برای ورود به جهان معنا و متصل شدن با حقایق غیبی است. در آیات قرآن نیز گاه ثمره‌ی مجاهدت در راه خدا ریش هدایت بر روح و قلب مؤمن است: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ

سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (عنکبوت: ۶۹) و گاه نیز قدرت تمیز بین حق و باطل از ثمرات تقوا برشمرده شده است: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» (طلاق: ۲)؛ چنانکه در آیه «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَ يَعْلَمْكُمْ اللَّهُ» (بقره: ۲۸۲) حاصل رعایت تقوا تعلیم الهی دانسته شده است. بدین روی هر درجه‌ای از عبادت، طالب درجه‌ای از معرفت است و با هر عبادت، درجه‌ای برتر از معرفت به دست می‌آید. (جباری، ۱۳۸۵، ص ۸۴)

۳-۵. ریاضت به بهترین شکل ممکن

عارفان مسلمان معتقدند که اساس عرفان بر سلوک استوار بوده و سلوک چیزی جز ریاضت نیست (یثربی، ۱۳۸۴، ص ۹۵). تربیت نفس و حرکت در مسیر رب، جز با تحمل تازیانه سلوک و ریاضت امکان‌پذیر نخواهد بود. مناسک شریعتی که برآمده از وحی الهی و منطبق با فطرت الهی انسان است، بهترین و حکیمانه‌ترین برنامه ریاضتی است که می‌تواند انسان سالک را به سر منزل مقصود برساند. ملا حسینقلی همدانی در یکی از دستورات عملی عرفانی خویش تصریح می‌کند که «به جز التزام به شرع شریف در تمام حرکات و سکونات و تکلمات و لحظات و غیرها، راهی به قرب حضرت ملک الملوک جل جلاله نیست» (امیری، ۱۳۸۰، ص ۱۴)، یعنی ممکن نیست برای رسیدن به سعادت و ورود به ساحت

معنویت و ارتباط با منبع معنا راهی را جز آنچه خداوند حکیم برای بندگانش مقرر فرموده طی کرد؛ چه، حس و عقل به عنوان دو ابزار معرفتی انسان امکان راه‌یابی و راهنمایی او را برای رسیدن به سعادت اخروی ندارند؛ زیرا حس محدود به محسوسات و دست عقل کوتاه از رسیدن به جزئیات طریق است. بنابر این راهی جز وحی برای یافتن مسیر سعادت و طی طریق به جانب حضرت حق وجود ندارد. راه وحی به جهت برآمدن از علم و حکمت و رحمت الهی، بهترین و کوتاه‌ترین راه برای طی مراحل معنوی و وصول به مدارج باطنی است. هیچ گونه کاستی و نقصانی در این برنامه راه نداشته و امکان ارائه برنامه‌ای برتر از آن وجود ندارد. بدین روی مناسک شریعتی اسلام بهترین برنامه ریاضتی ممکن برای وصول به معنویت است و سایر برنامه‌های معنوی ناقص یا منحرف کننده می‌باشند؛ چنانکه مرحوم همدانی در ادامه کلماتی که از ایشان نقل شده می‌گوید: «راهی به قرب حضرت ملک الملوک جل جلاله نیست و به خرافات ذوقیه – اگر چه ذوق در غیر لین مقام خوب است کما دأب للجهال و الصوفیه خذلهم الله جل جلاله – راه رفتن لایوجب الا بعدا» (امیری، ۱۳۸۰، ص ۱۴). اصولاً مناسک شریعتی اسلام به جهت و حیانی بودن قابل قیاس با سایر مناسک موجود در دیگر مکاتب معنوی جهان نیست.

از نگاه عرفانی نیز بهترین راهی که می‌تواند سالک رابه معنویت برسلند همان راهی است که رسول اکرم (ص) طی کرد؛ زیرا کشف آن حضرت به عنوان اشرف مخلوقات کشفی اتم و مسیری که ایشان طی کرده است بهترین راه است. «بالجمله کشفی اتم از کشف نبی ختمی (ص) و سلوکی اصح و اصبوب از آن نخواهد بود. پس ترکیبات بی حاصل دیگران را که از مغزهای بی خرد مدعیان ارشاد و عرفان است باید رها کرد» (موسوی خمینی، بی تا، ص ۱۴).

۳-۶. توافق و هم افزایی مجموعه مناسک

برنامه‌های ارائه شده در مناسک شریعتی اسلام علاوه بر اینکه هریک نقش خاص خود را در ایجاد معنویت ایفا می‌کند، انجام همزمان آنها سبب هم‌افزایی و تعالی دوچندان معنوی انسان می‌گردد. این نکته بدین معناست که هریک از مناسک شریعتی علاوه بر اینکه با دیگری تنافی ندارد، انجام نیکوی هریک از مناسک، سبب ایجاد آمادگی بیشتر برای انجام دیگر مناسک است. به عبارتی دیگر، انجام هریک از مناسک درجه‌ای خاص از معنویت را در انسان ایجاد می‌کند و فرد معنوی انجام سایر مناسک را با این درجه خاص از معنویت پی می‌گیرد.

ماحصل کلام آنکه مناسک شریعتی به جهت صادر شدن از خدای حکیم نه تنها یکی

اثر دیگری را از بین نمی‌برد، بلکه سبب هم‌افزایی و تعالی مضاعف انسان معنوی است. این نکته در توجه شارع مقدس به موانع وصول به معنویت نیز عیان است. در بیان روایات اسلامی گرچه انجام واجبات همان قدم نهادن در سیر به سمت عالم معناست؛ اما بهترین عمل انسان نیز اگر با محرمات الهی همراه گردد نبوده و نابود می‌گردد و اثری در وصول انسان به مدارج باطنی و معنویت ندارد. امام صادق (ع) در تفسیر آیه «وَقَدْ مَنَّا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا» (فرقان: ۲۳) فرمودند: «آگاه باشید به خدا قسم [مصادق این آیه کسانی هستند که] اگرچه اعمال آنان سفیدتر از لباس سفید کتان باشد، اما هنگامی که با امر حرامی مواجه می‌شوند، آن را رها نمی‌کنند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۱).

۳-۷. توجه به طهارت باطن

نزدیک شدن به عالم معنا و برخورداری از مدارج و مقامات باطنی جز با مسانخت با آن عالم امکان پذیر نیست. بنابراین طهارت باطنی شرط وصول به معنویت است و هر عاملی که انسان را به طهارت برساند، گامی انسان را به سمت معنویت پیش برده است. در شریعت اسلام بسیاری از عبادات مشروط به طهارت‌اند. مراد از طهارت نه پاکی ظاهری، که طهارت باطنی است. اصولاً «همه دستورات دین برای

تطهیر است. انسان نماز می‌خولند برای آنکه طاهر شود. روزه می‌گیرد برای آنکه طاهر شود. جنگ می‌کند که برای طاهر شدن تلاش کند. شهید می‌شود که طاهر شود» (جوادی آملی، ۱۳۷۶، ص ۲۶ و ۲۷) مطابق با فرموده پیامبر مکرم اسلام (ص) نماز همانند نهی است که انسان روزی پنج بار در آن خود را شستشو می‌دهد (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۱۱). همانطور که زکات در بیان آیات قرآن سبب طهارت آدمی است: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا» (توبه: ۱۰۳).

در قرآن کریم راز ساختن مسجد طاهر سازی انسان است؛ زیرا انسان طاهر محبوب خداست: «فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ» (توبه: ۱۰۸).

کوتاه سخن آنکه مبنای بسیاری از مناسک شریعتی اعم از تعبّدی و توصّلی رسیدن به طهارت باطنی است. اموری توصّلی چون رعایت حق الناس و کسب روزی حلال عامل ایجاد طهارت باطنی است؛ چنانکه توجه خاص به خداوند در قالب عباداتی چون نماز و روزه طهارت باطنی را برای انسان معنوی به ارمغان می‌آورد. حصول طهارت باطنی به معنای یافتن فصلی مشترک میان انسان و عالم معنا و در نتیجه زمینه ساز صعود انسان و حرکت در مسیر قرب الهی و کسب معنویت است.

۸-۳. اخلاق مداری

آخرین نکته ای که در فرایند تولید معنویت توسط مناسک شریعتی اسلام باید بدان توجه کرد اخلاق مداری است. هیچ یک از مناسک شریعتی اسلام با اصول و کلیات اخلاقی تعارض ندارد، بلکه همواره شاهد مناسک اخلاق محور هستیم. این در حالی است که در بسیاری از مناسک معنوی سایر مکاتب نه تنها اهتمامی به اخلاق یافت نمی‌شود، بلکه در برخی از آنها با مناسک ضد اخلاقی مواجه می‌شویم. از مکاتبی که از سکس خشن دم می‌زنند تا جنبش‌های نوپدید که هروج روسپی‌گری هستند، همه با مناسکی ضد اخلاقی سعی در فراهم آوردن بساطی معنوی دارند. بدین روی اخلاق محوری نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های برتری مناسک شریعتی اسلام نسبت به سایر مکاتب است.

نتیجه‌گیری

- در مناسک شریعتی اسلامی ابعاد خاصی لحاظ شده است که سبب تولید معنویت در عامل به آن مناسک خواهد شد.
- توجه به نیت، مخالفت با هوای نفس، ریخت‌مندی، شکل ظاهری مناسک، برخورداری از نمود بیرونی، تأکید بر عنصر زمان، توجه به بعد جمعی، رمزوارگی و توجه تام به خدا و طهارت باطنی برخی از ابعاد ملحوظ در مناسک شریعتی اسلام است.
- وجه برتری مناسک شریعتی اسلام را می‌توان

در و حیانی بودن تعالیم، جامعیت تعالیم در سه جهت ظاهر و باطن آدمی، دنیا و آخرت و ابعاد مختلف معنوی انسان، دوری از افراط و تفریط، معرفت افزایی مناسک، توفیق و هم افزایی مجموعه مناسک، توجه به طهارت باطن و اخلاق مداری جست و جو کرد.

- و حیانی بودن وجه انحصاری مناسک شریعتی اسلام است که سبب برتری مطلق این مناسک نسبت به سایر تعالیم مکاتب دیگر خواهد شد. و حیانی بودن که اتصال به علم، حکمت و رحمت خدا در مناسک را به دنبال دارد صفاتی دیگر چون جامعیت، دوری از افراط و تفریط و هم افزایی را در پی خواهد داشت.

- گرچه اخلاق مداری و توجه به طهارت باطن وجه انحصاری مکتب معنوی اسلام نیست، اما ابتناء بر طهارت باطن و اخلاق شرط لازم مناسک شریعتی اسلام است. این میزان از توجه در مقایسه میدانی مناسک اسلام با تعالیم سایر مکاتب معنوی نیز مشهود است.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه/رساله: این مقاله برگرفته از پایان نامه/رساله نبوده است.

منابع

- قرآن.
- پائولو کوئلیو). قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۶). الامالی. تهران: کتابچی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸). عیون اخبار الرضا(ع). (مهدی لاجوردی، محقق). تهران: جهان.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه. (علی اکبر غفاری، مصحح). قم: انتشارات اسلامی.
- التفتازانی، أبوالوفا. (۱۴۰۷). عبادات الإسلام و حکمتها. منبر الاسلام، (۳)، ۲۷-۳۱.
- امیری، یاور. (۱۳۸۰). چهل نامه عرفانی. قم: تشیع.
- بهاری، محمد. (۱۳۶۴). تذکره المتقین. تهران: نور فاطمه.
- جباری، محمدرضا. (۱۳۸۵). عرفان و عبادت در سیره پیامبر اعظم (ص). تاریخ اسلام در آینه پژوهش، (۱۱)، ۸۳-۱۱۲.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۶). اسرار عبادات. تهران: الزهرا.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۱). جرعه ای از بیکران زمزم. (علی حجتی کرمانی، مترجم). تهران: بعثه مقام معظم رهبری.
- حسینیان، حامد. (۱۳۹۳). شریعت رویا (بررسی و نقد اصول نظری اندیشه معنوی
- خامنه‌ای، روح الله. (۱۳۷۸). سرالصلاح (معراج السالکین و صلاح العارفين). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- رازهای آیین آب و عبادت. (۱۳۸۹). اخبار ادیان، (۲۹)، ۱۸-۱۸.
- رجبی، ابوذر. (۱۳۹۶). بررسی نقش شریعت در معنویت دینی از منظر ملاصدرا. اندیشه نوین دینی، (۵۰)، ۴۵-۶۴.
- شجاعی، محمد صادق. (۱۳۸۳). توکل به خدا راهی به سوی حرمت خود و سلامت روان. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- شریف الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴). نهج البلاغه. (صبحی صالح، محقق). قم: هجرت.
- شعیری، محمد بن محمد. (بی تا). جامع الأخبار. نجف اشرف: المطبعة الحیدریة.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: مکتبه النشر الاسلامی.
- علیپور، فاطمه. (۱۳۹۲). فلسفه عبادت انسان از منظر ابن سینا. حکمت سینوی، (۴۹)، ۱-۲۳.

- فرقانی، قدرت‌الله. (۱۳۸۴). جایگاه زمان در عبادت. مریبان، (۱۵)، ۳۳-۴۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. (علی اکبر غفاری، ویراستار). تهران - ایران: دار الکتب الاسلامیه.
- کوئلیو، پائولو. (۱۳۸۷). مکتوب. (آرش حجازی، مترجم). تهران: کاروان.
- کیانی، محمدحسین. (۱۳۹۱). بررسی افکار اوشو. در نگاهی متفاوت به اوشو. قم: صهبای یقین.
- لطیفی، محمود. (۱۳۸۳). عبادت برتر و اسرار آن. حکومت اسلامی، (۳۲)، ۱۵۷-۱۷۶.
- مروتی، سهراب؛ و یعقوبی، مینا. (۱۳۹۲). بررسی تأثیر مناسک اسلامی بر فرایند معنویت یابی دینی. معرفت ادیان، (۱۶)، ۷-۲۰.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقيق في كلمات القرآن الكريم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). فلسفه ی عبادت. تماشاگه راز، (۲)، ۹-۲۴.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). یادداشت های استاد مطهری. تهران: صدرا.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الفصول المختاره. (علی میرشریف، مصحح). قم: کنگره شیخ مفید.
- موسوی خمینی، روح‌الله. (بی تا). اسرار نماز یا معراج السالکین و صلوه العارفين. قم: آزادی.
- یشربی، سیلیحی. (۱۳۸۴). جایگاه شریعت در قلمرو عرفان. کتاب نقد، (۳۵)، ۹۳-۱۲۸.